

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه یزد
دانشکده الهیات میبد
گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
علوم قرآن و حدیث

حُبّ وطن از دیدگاه قرآن و سنت

استاد راهنما: دکتر علی محمد میرجلیلی

استاد مشاور: دکتر کمال صحرايي

پژوهش و نگارش: حمیده سادات موسویان

زمستان ۱۳۸۹

تقدیم به

سید و مولایم امیرالمومنین علیؑ، شه مَلک لا فْتی، وصیّ مصطفی، صراط مستقیم،
ساقی محشر و مظلومترین فرد تاریخ.
و تقدیم به پیشگاه مقدّس مهدی موعود(عج)، وارث پیامبران، خاتم امامان، عزّت‌بخش یاران،
خوارکننده‌ی دشمنان و پیشوای متّقیان؛ همان کسی که همه‌ی جهان تشنه‌ی ظهور اوست.

تقدیر و سپاس از

با تشکر و سپاس به درگاه خداوند متعال که به ما توفیق داد قدمی هر چند کوتاه و کلامی هر چند مختصر، درباره‌ی کتابش تقدیم کنیم و از این جهت پیشانی شکر به خاک درگهش می‌ساییم.

از پدر و مادر عزیزم که همواره در طول دوران تحصیل مشوق و پشتیبانم بودند و همه‌ی زندگی‌ام را مرهون تلاش‌ها و از خودگذشتگی‌های فداکارانه‌ی آنان می‌دانم قدردانی می‌کنم. آنان که وجودم برایشان همه رنج بود و وجودشان برایم همه مهر. توانشان رفت تا به توانایی برسم و مویشان سپید گشت تا رویم سپید بماند. آنان که فروغ نگاهشان، گرمی کلامشان و روشنی رویشان سرمایه‌های جاودانی زندگی من است. آنان که راستی قامت در شکستگی قامتشان تجلی یافت. در برابر وجود گرامیشان زانوی ادب بر زمین می‌زنم و با دلی مملو از عشق، محبت و خضوع بر دستشان بوسه می‌زنم.

همچنین از خواهرها و برادر مهربانم که با حمایت‌های بی‌دریغ خود همیشه مرا مورد لطف خود قرار دادند تشکر می‌نمایم.

جا دارد که از استاد راهنمای خود جناب آقای دکتر علی محمد میرجلیلی که با رهنمودهای خود مرا در به ثمر رسیدن این رساله یاری دادند تقدیر و تشکر نمایم. همچنین از استاد مشاورم جناب آقای دکتر کمال صحرایی که با ذکر نکات ارزنده و راهنمایی‌های خود راهگشای اینجانب بودند قدردانی کنم.

چکیده

این پژوهش پیرامون وطن‌دوستی و تبیین دیدگاه اسلام درباره‌ی جایگاه و اهمیت علاقه به وطن است. با بررسی متون دینی و منابع تفسیری معتبر به عنوان مهمترین منابع مورد نظر برای استنباط و استخراج دیدگاه اسلام مشخص می‌گردد که دین اسلام این اصل فطری را مورد توجه قرار داده و سفارش به وطن‌دوستی نموده اما در عین حال دستور به مهاجرت و ترک وطن در مواقع خاص داده است. با توجه به کشش درونی انسان به سوی دوست داشتن وطن و لزوم پرهیز از افراط و تفریط‌های آن و لزوم حاکمیت ایمان و ارزش‌های دینی بر وطن‌دوستی، ضرورت و اهمیت موضوع مشخص می‌گردد. همچنین حق آزادی انسان در انتخاب وطن و عدم مشروعیت آواره کردن افراد از وطن مورد بررسی قرار می‌گیرد. در پایان، آبادانی، امنیت و استقلال وطن، دفاع از تمامیت ارضی وطن، حفظ منابع طبیعی و سرمایه‌های ملی، خدمت‌رسانی به هموطنان و حفظ اسرار وطن به عنوان مهم‌ترین آثار وطن‌دوستی مطرح می‌گردد.

کلید واژه‌ها:

وطن، حبّ وطن، محدوده‌ی وطن‌دوستی، آوارگی، هجرت.

فهرست مطالب

فصل اوّل: کلیات.....	۱
۱-۱ مقدمه.....	۳
۲-۱ تعریف موضوع.....	۴
۳-۱ ضرورت تحقیق.....	۹
۴-۱ هدف از تحقیق.....	۹
۵-۱ پیشینه‌ی تحقیق.....	۹
۶-۱ سوالات تحقیق.....	۱۰
۷-۱ فرضیات تحقیق.....	۱۱
۸-۱ روش تحقیق.....	۱۱
۹-۱ واژه‌های مترادف وطن.....	۱۱
۱-۹-۱ معاد.....	۱۲
۲-۹-۱ دیار.....	۱۲
۳-۹-۱ بلد.....	۱۳
۴-۹-۱ ارض.....	۱۳
۵-۹-۱ قریه و قری.....	۱۵
۱۰-۱ انواع وطن.....	۱۵
فصل دوّم: آزادی در انتخاب وطن دوّم.....	۱۹
۱-۲ آزادی انسان.....	۲۳
۱-۱-۲ آزادی در انتخاب وطن با نگاهی به آموزه‌های دینی.....	۲۵
۱-۱-۲-۱ حقّ حاکمیت ارضی ملّت‌ها بر وطنشان.....	۲۷
۲-۱-۲ آزادی در انتخاب وطن مشروط به حفظ ارزش‌های دینی.....	۳۰
۳-۱-۲ ممنوعیت سلب آزادی انسان در انتخاب وطن.....	۳۲

- ۳۳.....۴-۱-۲ جواز مبارزه با سلب‌کنندگان وطن.....
- ۳۷..... **فصل سوّم: وطن‌دوستی در آیات و روایات.....**
- ۴۲.....۱-۳ وطن‌دوستی در اسلام.....
- ۴۲.....۱-۱-۳ تصریح به وطن‌دوستی.....
- ۴۴.....۱-۱-۱-۳ بررسی حدیث حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ.....
- ۴۶.....۲-۱-۳ مقارنه‌ی وطن‌دوستی با دین.....
- ۴۷.....۳-۱-۳ وطن‌دوستی در ردیف علاقه به جان.....
- ۴۸.....۴-۱-۳ لزوم دفاع از وطن.....
- ۵۰.....۵-۱-۳ علاقه‌مندی پیامبر ﷺ و مسلمانان به وطنشان.....
- ۵۵.....۶-۱-۳ عدم مشروعیت آواره بودن و آواره کردن دیگران.....
- ۵۸.....۱-۶-۱-۳ مذمت تهدیدکنندگان به اخراج از وطن.....
- ۵۸.....۱-۱-۶-۱-۳ تهدید به اخراج همه‌ی پیامبران.....
- ۵۹.....۲-۱-۶-۱-۳ تهدید به اخراج حضرت شعیب رضی الله عنه.....
- ۶۰.....۳-۱-۶-۱-۳ تهدید به اخراج حضرت لوط رضی الله عنه.....
- ۶۱.....۲-۶-۱-۳ مذمت از اخراج پیامبر ﷺ و مسلمانان.....
- ۶۷.....۷-۱-۳ تبعید و راندن از وطن، نوعی مجازات.....
- ۷۲.....۸-۱-۳ دستور به مهاجرت و ترک وطن.....
- ۷۴.....۹-۱-۳ غربت و دوری از وطن.....
- ۷۸.....۱-۹-۱-۳ تحمّل رنج دوری از وطن.....
- ۷۹.....۲-۹-۱-۳ ادعیه‌ی بازگشت به وطن.....
- ۸۰.....۱۰-۱-۳ سوء استفاده‌ی طاغوتیان از وطن‌دوستی.....
- ۸۲.....۲-۳ محدوده‌ی وطن‌دوستی.....
- ۸۳.....۱-۲-۳ میانه‌روی در وطن‌دوستی.....

- ۲-۲-۳ حاکمیت ارزش‌های دینی بر وطن‌دوستی..... ۸۶
- ۳-۲-۳ جهان‌وطنی (رسالت جهانی) اسلام..... ۸۸
- ۱-۳-۲-۳ مرزبندی‌های اسلام..... ۹۱
- فصل چهارم: رابطه مهاجرت و مسافرت با وطن‌دوستی..... ۹۵**
- ۱-۴ تعریف هجرت..... ۹۷
- ۲-۴ اهمیت هجرت و ترک وطن..... ۹۸
- ۳-۴ لزوم ترک وطن در شرایط خاص..... ۹۹
- ۴-۴ وطن‌دوستی و هجرت..... ۱۰۰
- ۵-۵ عوامل ترک وطن..... ۱۰۳
- ۱-۵-۴ ترک وطن با هدف حفظ دین و ایمان..... ۱۰۳
- ۲-۵-۴ ترک وطن به خاطر حفظ جان..... ۱۰۷
- ۳-۵-۴ ترک وطن به خاطر فرار از ظلم..... ۱۰۹
- ۴-۵-۴ ترک وطن برای تحصیل علم..... ۱۱۰
- ۱-۴-۵-۴ فرار مغزها..... ۱۱۳
- ۵-۵-۴ ترک وطن برای کسب معیشت (مهاجرت تجاری و اقتصادی)..... ۱۱۴
- ۶-۴ پاداش ترک وطن..... ۱۱۷
- ۷-۴ مسافرت از وطن..... ۱۱۹
- ۱-۷-۴ فواید سفر..... ۱۲۱
- ۱-۱-۷-۴ غم‌زدایی و پیدایش نشاط و شادابی (تفرّج هم)..... ۱۲۱
- ۲-۱-۷-۴ فقرزدایی و رسیدن به درآمد و معیشتی شایسته (اکتساب معیسه)..... ۱۲۱
- ۳-۱-۷-۴ کسب دانش و فراگیری تجربه (تحصیل علم)..... ۱۲۴
- ۴-۱-۷-۴ آشنایی با آداب و فرهنگ و رسوم (کسب آداب)..... ۱۲۴
- ۵-۱-۷-۴ دوست‌یابی و شناخت یاران نیک و بزرگواری..... ۱۲۵

۱۲۵.....	۴-۷-۱-۶ دوری از وطن برای زیارت قبور اهل بیت(علیهم السلام).....
۱۲۷.....	فصل پنجم: آثار و پیامدهای حبّ وطن.....
۱۲۹.....	۵-۱ تلاش در راه توسعه و آبادانی وطن.....
۱۳۳.....	۵-۲ خدمت‌رسانی به هموطنان.....
۱۳۶.....	۵-۳ حفظ منابع طبیعی و سرمایه‌های ملی.....
۱۴۴.....	۵-۴ تحکیم ارتباط متقابل میان حاکم و مردم در راستای آبادانی وطن.....
۱۴۹.....	۵-۵ مسئولیت‌پذیری افراد.....
۱۵۰.....	۵-۶ ایجاد وحدت و الفت میان افراد و پرهیز از تفرقه.....
۱۵۳.....	۵-۷ تلاش در راه تأمین امنیت وطن.....
۱۵۴.....	۵-۷-۱ تلاش در راه تأمین امنیت داخلی وطن.....
۱۵۸.....	۵-۷-۲ دفاع از وطن در مقابل تهاجمات خارجی.....
۱۶۳.....	۵-۷-۲-۱ آماده باش دائمی.....
۱۶۴.....	۵-۷-۲-۲ سفارش به مرابطه و مرزداری.....
۱۶۹.....	۵-۷-۲-۳ ایثار و فداکاری در راه وطن.....
۱۷۱.....	۵-۷-۲-۴ نهی از ترک جهاد.....
۱۷۳.....	۵-۸ تلاش در راه استقلال وطن.....
۱۷۵.....	۵-۸-۱ نفی سبیل.....
۱۷۶.....	۵-۸-۲ روی پای خود ایستادن.....
۱۷۷.....	۵-۹ روابط مسالمت‌آمیز با سایر سرزمین‌ها.....
۱۷۹.....	۵-۱۰ حفظ اسرار وطن.....
۱۸۲.....	۵-۱۱ عدم ارتباط دوستانه با دشمنان.....
۱۸۵.....	نتیجه‌گیری.....
۱۸۷.....	فهرست منابع.....

فصل اوّل

کلیات

۱-۱ مقدمه

خداوند در وجود تمام انسان‌ها گرایش‌هایی به ودیعت نهاده است که به وسیله‌ی آن‌ها ادامه‌ی حیات ممکن می‌گردد و وجود آن‌ها ضروری است. یکی از این گرایش‌ها علاقه به وطن است. از آنجا که انسان موجودی اجتماعی است و در زندگی خود به دیگران نیاز دارد، سکونت در وطن از حقوق نخستین او به شمار می‌رود و با انس به وطن خویش و بهره‌مندی از حمایت‌های خانواده و خویشاوندان، می‌تواند به زندگی بهتری دست یابد. در این که آیا اسلام علاقه به وطن و محبت به آن را تأیید می‌کند باید گفت که وطن از عناوینی است که در فرهنگ‌های گوناگون و نزد همه‌ی انسان‌ها و نیز در ادیان آسمانی به ویژه دین مقدس اسلام مورد توجه بوده و از قداست و احترام خاصی برخوردار و به مهرورزی نسبت به آن سفارش شده است.

مفهوم رابطه‌ی انسان با سرزمینی که در آن پرورش یافته و جایگاهی که در آن زندگی می‌کند، کاملاً نسبی است. هر اندازه ریشه‌های وجودی انسان در یک جایگاه زیاده‌تر و قوی‌تر باشد رابطه‌ی شخص با آن جایگاه از نظر روانی، طبیعی و قراردادی بیشتر خواهد بود. بدون شک چنین

ارتباطی بر علاقه‌ی انسان به آن جایگاه تأثیر زیادی می‌گذارد.^۱ جایگاهی که وطن اصلی فرد محسوب می‌شود و انسان ریشه‌های وجودی خود را در آن می‌بیند هر اندازه هم از موقعیت فعلی او برکنار باشد باز نوعی حساسیت درباره‌ی آن، در درون خود مشاهده می‌کند.

۲-۱ تعریف موضوع

برای روشن شدن توجّه اسلام به مقوله‌ی «حُبّ وطن» باید ابتدا مفهوم آن بیان گردد.

- «حُبّ» به معنای دوست داشتن،^۲ مهر، دوستی و محبت^۳ است و در قرآن و روایات نیز به همین معنا به کار رفته است: ﴿يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ﴾^۴ و در حدیثی از پیامبر اکرم ﷺ آمده است: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ لَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالتَّوَافِلِ مُخْلِصاً لِي حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتَهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا إِنْ سَأَلَنِي أُعْطَيْتُهُ وَإِنْ اسْتَعَاذَنِي أُعَذِّتُهُ»^۵

«خداوند می‌فرماید: بنده‌ام پیوسته با انجام نوافل با اخلاص، به من نزدیک می‌شود تا اینکه دوستش می‌دارم، پس وقتی دوستش بدارم، گوش او می‌شوم که با آن می‌شنود و چشمش که با آن می‌بیند و دستش که با آن می‌گیرد و اگر چیزی از من بخواهد، به او عنایت می‌کنم و اگر از من پناه جوید، پناهِش می‌دهم.»

۱. جعفری، محمدتقی، تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی، چاپ اول، اندیشه اسلامی، تهران، ۱۳۸۴ش، ص ۵۱۳.

۲. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، چاپ ششم، دارالکتب الإسلامیة، تهران، ۱۳۷۱ش، ج ۲، ص ۹۳.

۳. دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه، چاپخانه‌ی مجلس، تهران، شهریور ۱۳۳۰، حرف ح، ص ۱۸۳.

۴. بقره/۲، ۱۶۵. آنها را همچون دوست داشتن خدا دوست می‌دارند.

۵. دیلمی، حسن، ارشادالقلوب الی الصواب، چاپ اول، انتشارات شریف رضی، قم، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۹۱؛ حرّ عاملی، محمد بن حسن بن علی، جواهرالسنیة، ترجمه زین‌العابدین کاظمی، چاپ سوم، نشر دهقان، تهران، ۱۳۸۰ش، ص ۲۴۳؛ کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، الکافی، چاپ چهارم، دارالکتب الإسلامیة، تهران، ۱۳۶۵ش، ج ۲، ص ۳۵۲؛ حارثی، بهاء‌الدین محمد بن حسین، مفتاح‌الفلاح فی عمل‌الایوم و اللیلة، چاپ اول، دارالأضواء، بیروت، ۱۴۰۵ق، ص ۳۶۷.

- «وطن» نیز به محلی اطلاق می‌گردد که شخص در آنجا متولد شده و پرورش یافته، سرزمینی که شخص در یکی از نواحی آن متولد شده و نشو و نما کرده باشد،^۱ محلّ اقامت انسان و مقرّ او،^۲ و هر مکانی که انسان برای کاری در آن مانده است.^۳

این واژه، از مصدر «وَطَنَ» به معنای اقامت گرفته شده است و «وَطَنَ بِالْمَكَانِ وَطَنًا» یعنی در آنجا اقامت کرد.^۴ «أُوْطِنَ الرَّجُلُ الْبَلَدَ وَ اسْتَوْطِنَهُ وَ تَوَطَّنَهُ» یعنی فلانی، جایی را به عنوان مکان و جای سکونت که در آن اقامت کند، برگزید^۵ و کلمه‌ی «أُوْطِنَ» جمع وطن است.^۶

کلمه‌ی «مَوْطِنٌ» مترادف کلمه‌ی وطن، یعنی جایی که انسان برای کاری در آن اقامت و سکونت کند و آنجا را وطن خویش قرار دهد. جمع آن «مَوَاطِنٌ» است،^۷ و خداوند در قرآن، شکل جمع آن را به کار برده است: ﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ﴾^۸ که در اینجا، منظور از مواطن، مشاهد، مواضع و مواقع جنگ‌هاست.^۹

۱. دهخدا، لغت‌نامه، حرف و، ص ۲۱۴.

۲. قرشی، قاموس قرآن، ج ۷، ص ۲۲۶؛ مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، ۱۳۶۰ش، ج ۱۳، ص ۱۴۱؛ فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، چاپ دوّم، انتشارات هجرت، قم، ۱۴۱۰ ق. ج ۷، ص ۴۵۴؛ ابن منظور، محمّد بن مکرّم، لسان العرب، چاپ سوم، دار صادر، بیروت، ۱۴۱۴ق، ج ۱۳، ص ۴۵۱؛ طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، چاپ سوم، کتابفروشی مرتضوی، تهران، ۱۳۷۵ش، ج ۶، ص ۳۲۷؛ فیومی، احمد بن محمّد، مصباح المنیر، بی‌نا، بی‌جا، بی‌تا، ج ۲، ص ۶۶۳؛ دهخدا، لغت‌نامه، ص ۲۱۴.

۳. قرشی، قاموس قرآن، ج ۷، ص ۲۲۶.

۴. همان.

۵. فیومی، مصباح المنیر، ج ۲، ص ۶۶۴.

۶. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۳، ص ۴۵۱.

۷. فراهیدی، العین، ج ۷، ص ۴۵۵؛ فیومی، مصباح المنیر، ج ۲، ص ۶۶۳.

۸. توبه/ ۹، ۲۵. خداوند شما را در جاهای زیادی و در روز حنین یاری کرد.

۹. قرشی، قاموس قرآن، ج ۷، ص ۲۲۶؛ طریحی، مجمع البحرین، ج ۶، ص ۳۲۶؛ فیومی، مصباح المنیر، ج ۲، ص ۶۶۴.

در حدیثی راجع به خصوصیت و ویژگی پیامبر اسلام ﷺ آمده است: «وَلَا يُؤْتِنُ الْأُمَاكِينَ وَ يَنْهَى عَنْ إِيْطَانِهَا»^۱ و در حدیثی دیگر از ایشان آمده است: «أَنْتَ نَهَى عَنْ إِيْطَانِ الْمَسَاجِدِ»^۲.

«أَوْطَانُ الْأَغْنَامِ» نیز از همین ریشه است، یعنی آغل و جایی که گوسفندان به آن برمی‌گردند.^۳

با دقت در تعبیرات قرآن مانند ارضکم، ارضنا، دارکم، دیارهم، و دیارکم، مفهوم وطن، به دست می‌آید.^۴ وقتی سخن از وطن به میان می‌آید، در واقع، مسأله‌ی پیوند انسان با زادگاه و سرزمین و محلی که برای سکونت انتخاب کرده و با مردمی که در آن زندگی می‌کنند، و با دولتی که به وجود آورده‌اند و در راه حراست و نگهداری آن، فداکاری‌ها کرده‌اند، مورد نظر است.

بنابراین، هم به زادگاه انسان و هم به محلی که انسان برای اقامت خود انتخاب کرده وطن اطلاق می‌گردد. در نظام مالی اسلام در چگونگی توزیع و پرداخت زکات فطره به عنوان یک نوع مالیات خاص موضوع وطن مطرح می‌شود. شخصی که موظف به پرداخت زکات فطره می‌گردد،

۱. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، چاپ اول، مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، قم، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۴۰۵؛ صدوق، محمد بن علی بن بابویه، عیون أخبار الرضا علیه السلام، چاپ اول، انتشارات جهان، تهران، ۱۳۷۸ق، ج ۱، ص ۳۱۸؛ عطاردی، عزیزالله، مسند امام رضا علیه السلام، چاپ اول، آستان قدس (کنگره)، مشهد، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۸۴؛ صدوق، محمد بن علی بن بابویه، معانی الأخبار، چاپ اول، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه، قم، ۱۴۰۳ق، ص ۸۲؛ طبرسی، حسن بن امین الاسلام، مکارم الأخلاق، چاپ چهارم، شریف رضی، قم، ۱۳۷۰ ش، ص ۱۴؛ طباطبائی، محمدحسین، سنن النبی صلی الله علیه و آله، ترجمه محمدهادی فقهی، چاپ هفتم، کتابفروشی اسلامیة، تهران، ۱۳۷۸ش، ج ۱، ص ۱۶؛ حکیمی، محمد رضا، محمد و علی، الحیة، ترجمه احمد آرام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۸۰ش، ج ۲، ص ۳۸۸. پیامبر صلی الله علیه و آله مکان مخصوصی برای خود تعیین نمی‌فرمودند و هر کجا که می‌شد، می‌نشستند و از انتخاب کردن نقطه خاصی نهی می‌کرد.

۲. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۳، ص ۴۵۱؛ اشتهاوردی، علی‌پناه، مدارک العروة، چاپ اول، دارالاسوة، تهران، ۱۴۱۷ق، ج ۱۹، ص ۱۸۹. رسول خدا صلی الله علیه و آله از انتخاب کردن نقطه خاصی از مسجد برای نماز نهی کرد.

۳. فراهیدی، العین، ج ۷، ص ۴۵۴؛ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۳، ص ۴۵۱؛ فیومی، مصباح‌المنیر، ج ۲، ص ۶۶۳؛ مصطفوی، التحقیق، ج ۱۳، ص ۱۴۱.

۴. عمید زنجانی، عباسعلی، وطن و سرزمین و آثار حقوقی آن از دیدگاه فقه اسلامی، چاپ سوم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، بی‌جا، ۱۳۶۵، ص ۳۲.

لازم است مالیات مزبور را در وطن خود به مصرف برساند و جز در موارد استثنایی نمی‌تواند آن را از اقامتگاه خود خارج نماید و یا به غیر مستحقین آن محل پرداخت کند. «احتیاط واجب آن است که زکات فطره را در همان محل مصرف کند، مثلاً نمی‌تواند برای بستگانش که در شهر دیگری هستند بفرستد، مگر اینکه در آن محل مستحقی پیدا نشود و هرگاه با وجود مستحق، فطره را به جای دیگری ببرد و تلف شود ضامن است. ولی حاکم شرع می‌تواند با توجه به مصالح نیازمندان اجازه دهد آن را به محل دیگری ببرند.»^۱

در مورد مقررات و وظایف عبادی که با هدف‌های تربیتی و معنوی تشریح شده است، نیز مسأله‌ی وطن شخص، موجب تغییراتی می‌گردد و به کسانی که از وطن خود به جهت مسافرت‌های مشروع تا حدّ معینی دور می‌شوند تخفیف‌هایی از نظر وظایف عبادی (نماز، روزه و...) مقرر می‌شود و نماز آنان قصر می‌گردد و روزه نیز بر آنان واجب نیست: ﴿وَ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ﴾^۲ «هنگامی که سفر می‌کنید، گناهی بر شما نیست که نماز را کوتاه کنید.»

در برخی از امور مربوط به محاکمات و تشکیل دادگاه، مسأله‌ی وطن شاکی و خوانده، مورد نظر قرار می‌گیرد^۳ و در صلاحیت دادگاه‌ها نیز اقامتگاه طرفین، کاملاً دخیل می‌باشد.^۴

در نشریات و کتاب‌ها و عرف مردم، موضوع وطن‌دوستی به سه شکل مطرح است: «وطن‌دوستی به معنای علاقه به وطن داشتن»^۵، «وطن‌پرستی به معنای حمد و ستایش وطن و تمجید و تعظیم از سرزمین کردن»، «عشق به وطن به معنای علاقه‌ی شدید و دلبستگی بیش از

---

۱. مکارم شیرازی، ناصر، رساله توضیح المسائل، چاپ چهاردهم، مدرسه امام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، قم، ۱۳۷۵، مسئله شماره ۱۷۳۱، ص ۳۲۵.

۲. نساء/۴، ۱۰۱.

۳. از جمله در مواردی که نزاع و مرافعه‌ای در امور تجارتي نسبت به قیمتها و عیوب و اوزان و همچنین در مسأله ازدواج نسبت به مهر و نفقه و مسکن و نظایر آن مقتضیات اقامتگاه منظور می‌گردد و بر طبق آن اختلافات فیصله می‌یابد.

۴. عمید زنجانی، وطن و سرزمین، ص ۱۵۱.

۵. دهخدا، لغت‌نامه، حرف ح، ص ۱۸۴. «حُبُّ الْوَطَنِ» به معنای میهن‌دوستی است.

حد به وطن داشتن». در این پژوهش، مراد از حبّ وطن، علاقه داشتن به وطن و پیوند عاطفی انسان با زادگاه و هم‌وطنانش است و متون دینی همین معنا را اراده کرده و آن را تأیید و تقویت می‌کند.

علاقه به وطن سبب می‌شود که افراد هموطن، در نفع و ضرر، غم و شادی و آداب و رسوم دیگر سهیم و شریک باشند و از همکاری و تعاون به یکدیگر دریغ ننمایند. حتی در صورت لزوم برای محافظت از همدیگر، فداکاری کنند. بنابراین وطن‌دوستی، احساس یگانگی و اتفاق است که بین افراد ملّتی ایجاد شده و نتیجه‌اش این است که شخص همیشه نفع خویش را در ضمن منافع جمع می‌خواهد و مطیع ملّت خویش می‌گردد.

هر چند ترکیب «حُبُّ الْوَطَنِ» در قرآن به کار نرفته است اما از مفهوم و محتوای بسیاری از آیات این موضوع قابل برداشت است. و در روایات، این موضوع با صراحت بیان گردیده است. روایت مشهور و متداولی از پیامبر اسلام ﷺ وجود دارد که می‌توان به آن استناد کرد: «حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ»^۱ و حضرت علی علیه السلام فرموده‌اند: «عُمَرَتِ الْبُلْدَانُ بِحُبِّ الْأَوْطَانِ»^۲. بر اساس آیه‌ی ﴿هُوَ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾^۳ آبادانی و تعمیر سرزمین‌ها امری مطلوب است که خداوند بر عهده‌ی انسان‌ها قرار داد و طبیعتاً وطن‌دوستی که مقدمه و موجب آبادانی سرزمین‌هاست نیز امری مطلوب است که در نهایت به آبادانی وطن منجر می‌گردد.

---

۱. حرّ عاملی، محمد بن حسن، امل الآمل، تحقیق احمد حسینی، مکتبه اندلس، بغداد، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۱.

۲. حرّانی، حسن بن شعبه، تحف العقول، چاپ دوّم، انتشارات جامعه مدرسین، قم، ۱۴۰۴ق، ص ۲۰۷؛ مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار علیهم السلام، مؤسسة الوفاء، بیروت، ۱۴۰۴ق، ج ۷۵، ص ۴۵؛ مشکینی، علی، تحریر المواعظ العددیة، چاپ هشتم، الهادی، قم، ۱۴۲۴ق، ص ۸۵. شهرها با غریزه‌ی وطن‌دوستی آباد می‌گردد.

۳. هود/۱۱، ۶۱. اوست که شما را از زمین آفرید، و آبادی آن را به شما وا گذاشت.

۱-۳ ضرورت تحقیق

این تحقیق بر آن است ضمن تبیین دیدگاه اسلام پیرامون علاقه به وطن، آثار مثبت این علاقه را تبیین نماید. ضمناً آثار منفی علاقه‌ی افراطی و ناسیونالیستی به وطن را تشریح کند.

۱-۴ هدف از تحقیق

هدف از این پژوهش آن است که با به کارگیری آیات قرآن و روایات معصومین (ع)، حُبّ وطن، رابطه‌ی وطن‌دوستی با دینداری، رابطه‌ی وطن‌دوستی با هجرت و سفر، محدوده و پیامدهای آن مورد بررسی قرار گیرد، تا بدین وسیله حسّ وطن‌دوستی در انسان‌ها تقویت شده و به وطن‌دوستی تشویق شوند و از افراط و تفریط در این زمینه جلوگیری شود.

تقویت حسّ وطن‌دوستی در بین اقشار مختلف جامعه، تشویق و جلب توجه مسئولین تعلیم و تربیت برای انتقال روحیه‌ی وطن‌دوستی به کودکان، نوجوانان و جوانان در داخل و خارج کشور، از دیگر اهداف این پژوهش به شمار می‌آید.

این تحقیق برای تمامی سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی، فرهنگی، سیاسی یک سرزمین و برای تمامی انسان‌ها به ویژه پیروان اسلام مفید خواهد بود.

۱-۵ پیشینه‌ی تحقیق

سابقه‌ی مباحث مربوط به وطن‌دوستی در آموزه‌های اسلامی وجود دارد. با مراجعه به آیات قرآن و روایات معصومین (علیهم السلام) می‌توان دریافت پیرامون وطن و علاقه به آن، آثار و فواید وطن‌دوستی و لزوم پرهیز از افراط و تفریط در این باره مباحث سودمندی ارائه گردیده است. علاوه بر این در لابلای متون تفسیری و شروح حدیثی مباحث متنوعی پیرامون وطن و دوستی آن توسط اندیشمندان اسلامی یافت می‌شود که پیشینه‌ی این موضوع را تا صدر اسلام نشان می‌دهد؛ هر چند این مباحث با حجم اندک و به طور پراکنده مطرح گشته‌اند.

نویسندگان نیز درباره‌ی علاقه به وطن دست به قلم برده و شعرا درباره‌ی آن اشعار زیادی سروده‌اند. دین اسلام نیز از طریق آیات و روایات، این اصل را مورد توجه قرار داده است. پژوهش‌هایی نیز درباره‌ی موضوع وطن انجام شده است نظیر:

۱- کتاب:

- وطن و سرزمین و آثار حقوقی آن از دیدگاه فقه اسلامی، عباسعلی عمید زنجانی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ سوم، بهار ۱۳۶۵.

۲- مقاله:

- مفهوم وطن در قرآن کریم، مرتضی رحیمی، فصلنامه کوثر، شماره ۲۴، تابستان ۸۶
- الوطن و المواطنة: الحقوق والواجبات، حسن صفّار، نشریه الکلمة، صفحه ۱۴، اکتبر ۱۹۹۶.
- دین و میهن، مؤلفه‌های پایداری فرهنگ ایرانی، ملیحه پژمان، قدس، اردیبهشت ۱۳۸۵.
- دین‌باوری و میهن‌دوستی، حسن سلامی، روزنامه آفرینش، ۱۳ تیر ۱۳۸۰.
- نهادینه ساختن دین‌باوری و میهن‌دوستی، روزنامه آفرینش، ۲ دی ۱۳۸۱.
اما کتاب یا پایان‌نامه‌ای که به صورت مستقل حُبّ وطن را از دیدگاه قرآن و روایات بررسی کرده باشد، وجود ندارد.

۱-۶ سوالات تحقیق

- ۱- آیا می‌توان از طریق آیات و روایات وطن‌دوستی را استنباط کرد؟
- ۲- محدوده‌ی وطن‌دوستی از دیدگاه اسلام چیست؟
- ۳- علاقه به وطن چه آثاری به دنبال دارد؟
- ۴- علاقه به وطن با دستور اسلام به هجرت و سفر چگونه قابل جمع است؟